

Gråbrødreklostrets planter i Ribe

Fra udgravningen ved Dagmargården 1993

Plants from the Franciscan Monastery in Ribe.

From the excavation at Dagmargården 1993.

Keywords: Middle Ages; Cultivated Plants; Archaeological excavation; Seeds; Datura stramonium; Solanum nigrum; Germination; History; Denmark

Johan Lange

I de godt 300 år (fra 1232 til 1537), ovennævnte kloster eksisterede før reformationen, har der naturligvis været dyrket nytteplanter i haven. Ingen som helst skriftlige kilder røber hvilke. Nu i foråret og sommeren 1993 kom chancen for ad anden vej at løfte sløret ganske lidt, idet en udvidelse af plejehjemmet Dagmargården mellem Skt. Laurentiigade og Nygade blev besluttet af kommunen og en fløjnedrivning fuldført, således at Den antikvariske Samling i Ribe kunne foretage en udgravning. Det arkæologiske udbytte har været meget tilfredsstillende. Klosterkirkens afgangsrænsning mod nord, syd og vest kunne fastlægges nøje, ligesom vejforløb, murtykkelser og -konstruktioner kortlagdes; og under og nord for klostret opgravedes skeletter i stort tal, tilsammen ca. 600, der nu sendes til Universitetet i Odense til nærmere undersøgelse for bl.a. sygdomme. Den overflødig jord blev under de arkæologiske undersøgelser kørt til marker ved Tange lidt øst for Ribe, hvor nogle af dyngerne har ligget siden april 1993. Både på disse dynger og på profilvægge og færdiggravede småarealer på udgravningen fremspirede planter af mange slags og af stor frodighed og livskraft, særlig på dyngernes løse og gennemluftede jord.

Til et studium af middelalderplanter har forholdene ved denne lejlighed den ulempe, at der netop i Laurentiigade-Nygade-området i langt over 100 år har ligget haver og været dyrket pryd- og nytteplanter i ret stort tal. Mange af dem kaster frø, og sammen med det stedlige ukrudt bliver det til et blandet fremspiringsresultat, hvoraf de ægte klosterplanter kommer til at udgøre den mindste del.

Til gengæld har det været en fordel, som nævnt, at kunne studere fremspiringen under to forskellige betingelser, 1) direkte på den originale vok-

seplads, 2) fire kilometer herfra, nemlig en mark ved Tange, hvortil de fremspirede planter er transporteret i frøstadiet. Overensstemmelsen mellem de to artslistes er ret stor og en eventuel variation inden for en art er næsten uden undtagelse den samme på de to lokaliteter.

Desværre er den mest interessante i dette selskab kun fundet et sted, nemlig den enårige bulmeurt ved Dagmargården. Både den og dens hovedform, den toårige bulmeurt, er berømte og berygtede læge- og giftplanter; begge anvendt som bedøvelsesmiddel og imod tandpine, hoste og astma, men også i forbryderisk øjemed, fx i hønsehuse, så hønsene kunne stjæles uden at støje. Det er især frøene, giften er koncentreret i, og de bliver enten ophedet, således at røgen bliver indåndet af ofret (eller patienten) eller udtrukket i vinafkog eller ekstrakt af anden slags.

Pigæble i den lillablomstrede form (*Datura stramonium tatula*), der før mit besøg i Ribe af en fritidsbotaniker var blevet iagttaget og indsamlet

Pigæble (*Datura stramonium*)

uden arkæologernes viden midt i den nordre profilvæg ved Dagmargården, stod også i fuld blomst på dyngerne i Tange, således at vi har den fra begge lokaliteter. Pigæble nævnes i en række af vore mellem-europæiske plante- og lægebøger fra 1500-tallet: Fuchs 1543, Lonicer 1551, Dodonæus 1554 osv., altså på et tidspunkt, hvor gråbrødreklosterhaven var ophørt. Herhjemme træffes dens navn første gang hos Hans Rasmussen Block 1647. Men han betragter den som prydblant, hvilket kunne tyde på at den ældgamle rolle som medicinplante nu var underordnet, i hvert fald i visse kredse. Imidlertid træffes plantens gamle navn *Stramonea* (netop brugt af Block) i en af Den hellige Hildegard af Bin-

gens lægeplantelister i værket *Physica*. Hildegard døde i 1178; så hvis vi tør regne med at det gamle navn virkelig har været brugt om samme plante som den der straks efter middelalderen hed *Stramonea*, så er det ikke urimeligt at betragte den som (også) en danske middelalderlig kulturplante.

Det er meget spændende, at to eksemplarer af en pigæble-form nu er dukket op dels ved Dagmargården et stykke nede i middelalderjordlagene, formodentlig fra ca. 1400, dels ved Tange. Det har bekræftet den her fremsatte teori.

Hvad angår bulmeurt er vi ligeledes på sikker grund, når vi betragter en fremspiret bulmeurtplante, den eneste der kom i 1993, for en direkte efterkommer af gråbrødrenes lægeplanter i Ribe. Det nye og uventede er at det drejer sig om den enårige, spinklere form, mens det ellers, hvor man ser eller hører om fremspirende kloster- og borgplanter, er den toårige type med en enorm roset det første år og i andet år en høj grenet blomstrende, senere frugtbærende stængel med mange mindre blade i blomsterstanden. Imidlertid er den enårige type ikke ny for Ribe, idet jeg husker den meget tydeligt som sparsomt og ustadigt ukrudt i min barn-domshave i Laurentiigade skråt over for Dagmargården (dengang »Alderdomshjemmet«). Det har været i 20erne og indtil 1932, da min mor forlod byen. I samme have voksede ligeledes spontant tvebo galdebær (*Bryonia dioeca*), filtet kongelys (*Verbascum thapsus*) og slangerod (*Aristolochia clematidis*), alle tre fra klostertiden. Den sidste har jeg kunnet følge så godt som årligt indtil 1992, men i 1993 var den tilsyneladende væk. Den enårige bulmeurt ses ellers i samlinger, fx botaniske haver, fordi den villigt spirer året efter frøhøstning og derfor er velegnet til at dyrke i demonstrationsbede, hvor man må være sikker på at få noget at vise frem. Den toåriges frø spirer normalt ikke de første år, hvilket har givet anledning til den forestilling, at de fra munketidens frøsætning stammende planter kun giver golve frø, der aldrig vil spire, hvilket naturligvis er forkert.

Bulmeurtfrø er påvist arkæologisk i Syd-Slesvig fra årene kort før vor tidsregnings begyndelse. Det er sket for meget nylig, men allerede i 1971 blev det kendt at bulmeurtfrø var fundet i en Fyrkat-grav, altså fra før munkevæsnets ankomst til Danmark, hvilket yderligere blev bekræftet ved fund af frø fra Ribes grundlæggelsesår i de første årtier af 700-tallet. Godt nok blev planten efter kristendommens indførelse anvendt af lægekyndige munke; men disse var ikke de første til at hjembringe den til Danmark.

Blandt de andre tidligt importerede nytteplanter i Danmark, nemlig fra årene lige før og lige efter vor tidsregnings begyndelse, er i Ribe i året 1993 fremspiret opium-valmue, skvalderkål og hyld, de to første i ret stort tal. Af disse tre når kun valmuen frem til blomstring i dens første og normalt eneste år. Mærkeligt nok var der en lille farveforskel i blomsterne på

de to lokaliteter, hvilket næppe skal tillægges nogen betydning. Opiumvalmuen har allerede i den græske oldtid spillet en stor rolle i gudekulten, ligesom man i udlandet kendte til lægemidlets, morfins, virkemåde og bedøvende virkning. Men fra endnu tidligere tid, ca. 2000 f.v.t., kendte man til brug af valmuefrøene, kaldt birkes, som næringskilde og let krydderi. Også herhjemme kendes og anvendes de i form af en beskeden belægning på fx rundstykker.

De sidste tre noget senere indførte middelalderkulturplanter er svaleurt (ca. 1250), løvstikke (ca. 1340) og galdebær (ca. 1450) uden at der kan tillægges den indbyrdes forskel i indførselsårene nogen betydning. Kun løvstikke spiller af disse tre en rolle i vore nyttehaver idag; og den kendes af alle. Dens anseelse kan have hjulpet den igennem eventuelle trængsler gennem årene. Sådant hjælp har de to andre bestemt ikke behøvet; for deres overlevelsessevne er stor. Men mens svaleurt er almindelig over hele landet,

Sort Natskygge (*Solanum nigrum*)

dog næsten kun ved beboelse, er galdebær sjælden. Svaleurt har været brugt mod øjensygdomme og gulsot og har været omgivet af megen mystik på grund af datidens faste overbevisning om dens muligheder i guldsmageriet. Galdebær, som i Ribe kun træffes i den rødfrugtede, tvebo art, har været brugt som afføringsmiddel, men formentlig mere som erstatning for (forfalskning af) alrune; alruneroden mentes at have en universel beskyttende kraft hos dens bærer.

De i nyere tid til Danmark indførte kultur-, især pryddplanter har næppe spillet så stor og afgørende en rolle for menneskeheden som de middelalderlige, i hvert fald ikke de i Ribe ved denne lejlighed fundne. Anderledes måske med flere af de i landet hjemme-

hørende planter, ukrudtet om man vil. De er imidlertid omtalt så mange steder, så det skulle være overflødigt her. Kun er de, der med sikkerhed vides anvendt som fødeemner i oldtid og middelalder, afmærket med et N, se Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder XI sp. 205-12.

Yderligere er der om to af de under oprindelige, vilde planter opførte arter, nemlig jordrøg (*Fumaria officinalis*) og sort natskygge (*Solanum nigrum*) det at bemærke, at de har spillet en vis rolle i skolemedicinen; de nævnes således hos Harpestreng, Chr. Pedersen og Henrik Smid, der roser deres alsidige betydning for helbredet. Deres rolle i folkemedicinen synes mindre: H.P. Hansen, Evald Tang Kristensen, Tode og Hornemann nævner den ene eller dem begge perifert.

Natskygges historie har længe været problematisk. I øjeblikket regner man med at den først dukker op i Norden i den varme bronzealder (15 frø fundet i Egtved i 1925); at det er en sydlig plante viser dens stadig store følsomhed for frost klart. Den synes så at trænge frem hos os gennem jernalder og vikingetid, indtil den i middelalderen tager stærkere til, muligvis hjulpet af mennesket, delvis på grund af medicinske egenskaber. Den har imidlertid også været dyrket som køkkenurt, ikke blot i oldtiden (Dioskorides), men også noget i Ml. og N.Europa:

Et af dens navne Maurella (Harpestreng m.fl.), der er samme ord som Morel, tyder på en udbredt anvendelse som spisefrugt (ligesom måske det lige så gamle Helgebær på medicinsk brug). Et andet gammelt navn Solatum (hos Hildegard) med sideformen Solanum, der begge betyder trøst, opmuntring, synes også at være anbefalende navne. En højt anset kender af oldtidens og middelalderens planter R. Fischer-Benzon henviser til Den hellige Hildegard af Bingen's og Albertus Magnus' meget positive holdning over for sort natskygge.

På et eller andet meget senere tidspunkt har denne holdning bredt sig til Amerika: I Bailey's 1116 sider store værk: *Manual of Cultivated Plants* (1949) skrives om sort natskygge, at den i visse former er dyrket for de dobbeltstore spiselige frugters skyld, og da kendt under navnene Morelle, Huckleberry, Wonderberry, Sunberry. Men det må nok understreges at frugterne skal være fuldstændigt modne, før giften er væk. Og uden strengt udvalg i materialet vil frugterne hurtigt degenerere.

Jordrøg er lige så lidt som natskygge en frosthårdfør plante og synes at være en ret sen indvandrer, måske omtrent som sort natskygge. Også hvad anvendelighed i medicinsk henseende angår, kan den sammenlignes med denne, jf. dens latinske navn *Fumaria officinalis*. Formodentlig er det da de to planters udstrakte (?) anvendelse i middelalderen, der er skyld i den meget rigelige forekomst på begge fremspiringsområderne, en individrigdom som først slog arkæologen Hans Skov, på hvis foranledning jeg blev kaldt til Ribe.

*Plantefremspiringen på to forskellige lokaliteter anført i de to yderste kolonner.
Danske navne alfabetisk i midten*

Dagmargården

Tange

Oprindelige («vilde») planter

N	<i>Urtica urens</i>	Brændnælde, Liden	<i>Urtica urens</i>
	<i>Senecio vulgaris</i>	Brandbæger, Almindelig	<i>Senecio vulgaris</i>
	<i>Lamium album</i>	Døvnælde	<i>Lamium album</i>
	<i>Ulmus glabra</i>	Elm, storbladet	
		Forglemmigej, Mark-	<i>Myosotis arvensis</i>
N	<i>Stellaria media</i>	Fuglegræs	<i>Stellaria media</i>
N	<i>Chenopodium album</i>	Gåsefod, Hvidmelet	<i>Chenopodium album</i>
	<i>Lapsana communis</i>	Haremad	<i>Lapsana communis</i>
	<i>Aethusa cynapium</i>	Hundepersille	<i>Aethusa cynapium</i>
N		Hyrdetaske	<i>Capsella bursa-pastoris</i>
N	<i>Fumaria officinalis</i>	Jordrøg	<i>Fumaria officinalis</i>
	<i>Chamomilla maritima</i>	Kamille, Lugtløs	<i>Chamomilla maritima</i>
	<i>Lepidium ruderales</i>	Karse, Stinkende	<i>Lepidium ruderales</i>
N	<i>Malva silvestris</i>	Katost, Almindelig	<i>Malva silvestris</i>
N	<i>Malva neglecta</i>	Katost, Rundbladet	
	<i>Trifolium hybridum</i>	Kløver, Alsike-	<i>Trifolium hybridum</i>
	<i>Lycopus arvensis</i>	Krumhals	<i>Lycopus arvensis</i>
N	<i>Taraxacum officinale</i>	Mælkebøtte, Almindelig	<i>Taraxacum officinale</i>
N	<i>Solanum nigrum</i>	Natskygge, Sort	<i>Solanum nigrum</i>
N	<i>Polygonum pallidum</i>	Pileurt, Bleg	<i>Polygonum pallidum</i>
		Pileurt, Vej-	<i>Polygonum aviculare</i>
	<i>Lolium perenne</i>	Rajgræs, Almindelig	
	<i>Poa annua</i>	Rapgræs, Almindelig	<i>Poa annua</i>
	<i>Galium aparine</i>	Snerre, Burre-	
N		Spergel	<i>Spergula vulgaris</i>
	<i>Viola arvensis</i>	Stedmoderblomst, Ager-	<i>Viola arvensis</i>
	<i>Viola tricolor</i>	Stedmoderblomst, Vild	<i>Viola tricolor</i>
	<i>Sonchus oleraceus</i>	Svinemælk, Have-	<i>Sonchus oleraceus</i>
	<i>Sonchus asper</i>	Svinemælk, Ru	
N		Tidsel, Ager-	<i>Cirsium arvense</i>
	<i>Cirsium lanceolatum</i>	Tidsel, Horse-	<i>Cirsium lanceolatum</i>
	<i>Carduus crispus</i>	Tidsel, Kruget	
N	<i>Lamium purpureum</i>	Tvetand, Rød	<i>Lamium purpureum</i>
		Valmue, Kølle-	<i>Papaver dubium</i>
	<i>Euphorbia peplus</i>	Vortemælk, Gaffel-	<i>Euphorbia peplus</i>
	<i>Euphorbia helioscopia</i>	Vortemælk, Skærm-	<i>Euphorbia helioscopia</i>

Kulturplanter indført i nyere tid

<i>Myosotis culta</i>	Daglilje	<i>Hemerocallis</i> sp.
	Forglemmigej, Have-	<i>Myosotis culta</i>

Nicandra physaloides	Kantbæger	Nicandra physaloides
Phytolacca acinosa	Kermesbær	Phytolacca acinosa
	Lungeurt, Plettet	Pulmonaria saccharata
	Margerit, Kæmpe-	Chrysanthemum maximum
Prunus cerasifera	Mirabel	Prunus cerasifera
Reynoutria japonica	Pileurt, Japan-	Reynoutria japonica
Symphoricarpus albus	Snebær, Almindelig	Symphoricarpus albus
Calystegia pulchra	Snerle, Have-	Calystegia pulchra
	Solsikke, Staude-	Helianthus rigidus
Papaver bracteatum	Valmue, Kæmpe-	
Viola wittrockiana	Stedmoder, Have-	Viola wittrockiana
	Stjerneskaerm	Astrantia major
	Ærenpris, Langbladet	Veronica longifolia

Kulturplanter indført i middelalderen

Hesperis matronalis	Aftenstjerne	Hesperis matronalis
Hyoscyamus niger	Bulmeurt, enårig type	
Bryonia dioica	Galdebær, Tvebo	Bryonia dioica
Sambucus nigra	Hyld, Almindelig	Sambucus nigra
Levisticum officinale	Løvstikke	Levisticum officinale
Datura stramonium		Datura stramonium
var. tatula	Lillablomstret Pigæble	var. tatula
Aegopodium podagraria	Skvalderkål	Aegopodium podagraria
Chelidonium majus	Svaleurt	Chelidonium majus
Papaver somniferum	Valmue, Opium-	Papaver somniferum

Litteratur

- Albertus Magnus, *Historia naturalis*, seneste udg. 1867
 Bailey, L.H., *Manual of Cultivated Plants* 1949
 Block: Hans Rasmussen Block, *Horticultura Danica 1647*; facsimileudgave: *Ældste danske havebog* 1984
 Dioskorides: *Pedani Dioskoridis Anazarbei de materia medica libri quinque*, seneste udgave 1829
 Fischer-Benzon, R., *Altdeutsche Gartenflora* 1894
 Hansen, H.P., *Bondens Brød* 1954
 Harpestræng: *Harpestræng, Gamle danske Urtebøger, Stenbøger og Kogebøger*, udg. af Marius Kristensen 1908-20
 Hildegard af Bingen, *Physica*, udgivet samlet i 1533
 Hornemann, J.W., *Forsøg til en dansk oekonomisk Plantelære* 1796, 2. udg. 1808
 Kristensen, Evald Tang, *Gamle Raad for Sygdomme hos Mennesket* 1922
 Pedersen, Christiern, *En nøttelig Legebog faar Fattige och Rige* 1522
 Tode, Joh. Cl., *Samlede danske prosaiske Skrifter. VII Folkemedicin* 1795